

D'ensenyar geografia a través del paisatge a educar en paisatge

Roser Batllori i Obiols

Universitat de Girona. Institut de Recerca Educativa
rosier.batllori@udg.edu

Joan Maria Serra i Sala

jserra31@xtec.cat

Rebut: juliol de 2017
Acceptat: juliol de 2017

Resum

L'estudi del paisatge és un tema recurrent en la impartició de la geografia a l'educació obligatòria. Aquest article té dos propòsits: d'una banda, pretén revisar l'ensenyament del concepte de paisatge analitzant principalment les aportacions relacionades amb el Conveni europeu del paisatge, que ha estat promogut pel Consell d'Europa des de l'any 2002. D'altra banda, també s'hi presenta un cas concret d'aplicació d'educació en paisatge, el projecte *Ciutat, territori i paisatge*, que planteja com la ciutat estructura i transforma el territori d'arreu de Catalunya i com aquesta expansió afecta l'aspecte de l'entorn. El projecte està orientat a l'educació secundària i se centra en dotze indrets de qualitat paisatgística que entren en crisi per les diferents facetes de l'expansió de la ciutat. La seva finalitat és proporcionar una educació en paisatge, entesa com un procés per a l'educació intel·lectual, emocional i per a l'acció.

Paraules clau: paisatge; innovació; educació en paisatge; educació per a la sostenibilitat; educació secundària obligatòria; metodologia de l'estudi del paisatge

Resumen. *De enseñar geografía a través del paisaje a educar en paisaje*

El estudio del paisaje es un tema recurrente en la impartición de la geografía en la educación obligatoria. El artículo tiene dos objetivos: por una parte, se propone revisar la enseñanza del concepto de paisaje analizando principalmente las aportaciones del Convenio europeo del paisaje, promovido por el Consejo de Europa desde el año 2002. Por otra parte, también se presenta un caso concreto de aplicación de educación en el paisaje, el proyecto *Ciudad, territorio y paisaje*, que plantea cómo la ciudad estructura y transforma el territorio de Catalunya y cómo esta expansión afecta al aspecto del entorno. El proyecto está orientado a la educación secundaria obligatoria y se centra en doce espacios que entran en crisis por las distintas facetas de la expansión urbana. La finalidad del proyecto es proporcionar una educación en paisaje, entendida como un proceso para la educación intelectual, emocional y para la acción.

Palabras clave: paisaje; innovación; educación en paisaje; educación para la sostenibilidad; educación secundaria obligatoria; metodología de estudio del paisaje

Résumé. *De l'enseignement du paysage par l'éducation géographique, éduquer pour le paysage*

L'étude du paysage est un thème récurrent de l'enseignement de la géographie dans l'enseignement obligatoire. Le but de cet article est double: d'abord, il traite du concept et de l'enseignement du paysage, principalement à travers les contributions de la Convention européenne sur le paysage promue par le Conseil de l'Europe depuis 2002. Deuxièmement, l'article présente le projet *Ville, territoire et paysage*, qui montre une perspective de l'éducation au paysage, c'est-à-dire un processus d'éducation intellectuelle et émotionnelle pour une citoyenneté active. Le projet repose sur l'hypothèse que la ville structure et transforme le territoire de la Catalogne et il explore douze paysages en crise en raison des processus d'urbanisation et de leurs impacts.

Mots-clés: paysage; innovation; éducation pour le développement durable; enseignement secondaire obligatoire; méthodologie d'étude du paysage

Abstract. *From teaching about the landscape through geography education to educating for the landscape*

The study of the landscape is a recurring theme in the teaching of geography during compulsory education. The aim of this article is twofold: firstly it discusses the concept and teaching of landscape mainly through the contributions of the European Convention on landscape promoted by the Council of Europe since 2002. Secondly, the paper presents the *City, territory and landscape* project, which addresses landscape education as a process of intellectual and emotional education for active citizenship. The project is based on the assumption that the territory of Catalonia is structured and transformed by urban processes and explores twelve landscapes that are in crisis due to urbanization and its impacts.

Keywords: landscape; innovation; education for sustainability; compulsory secondary education; methodology to study the landscape

Sumari

1. Introducció	4. El projecte <i>Ciutat, territori, paisatge</i>
2. El paisatge i l'ensenyament de la geografia	5. Resultats i reflexions finals
3. Educació per a la sostenibilitat i en paisatge. L'aportació del Conveni europeu de paisatge	Referències bibliogràfiques

1. Introducció

Ensenyar la geografia a través del paisatge forma part d'un corrent didàctic de llarga tradició al nostre país, especialment a l'ensenyament primari. Actualment, aquesta tradició està revisant el seu concepte i l'orientació a mesura que s'aprofundeix en la idea de paisatge i s'introdueix la nova visió d'educació en el paisatge al currículum escolar. Aquesta nova visió pretén ser un procés vàlid per a l'educació teòrica, emocional i per a l'acció, com també una eina

per al creixement intel·lectual i personal dels estudiants, en un marc en què l'educació formal i la informal es van trobant per donar una resposta als reptes del segle XXI.

El present article es proposa, en primer lloc, explicar quin concepte de paisatge es transmet als instituts i a les escoles avui; en segon lloc, vol mostrar les aportacions realitzades recentment a l'estudi del paisatge i, d'una manera especial, les relacionades amb el Conveni europeu del paisatge (CADS, 2005a), promogut pel Consell d'Europa i signat a Florència l'any 2002, i, en tercer lloc, pretén presentar i reflexionar sobre el cas concret del projecte *Ciutat, territori i paisatge* (Observatori del Paisatge, 2008), una iniciativa duta a terme pels autors i que consta d'un material didàctic realitzat a partir dels principis del conveni i que va ser premiat pel Consell d'Europa l'any 2011. El projecte està disponible al web de l'Observatori del Paisatge, i els materials didàctics que el formen es van repartir per tots els instituts d'ensenyament secundari de Catalunya en el moment de ser editats, l'any 2008.

La nostra intenció és que una divulgació més elevada d'aquest material en comporti un ús més elevat i, per tant, més sensibilització per part dels estudiants, per tal d'arribar als objectius que proposa Feehan (2005: 43): «Ensenyar el paisatge és aprendre a observar, a mirar i a entendre el que ens envolta, per tal de saber per què és fonamental que la diversitat del planeta estigui sempre a les nostres mans».

2. El paisatge i l'ensenyament de la geografia

El paisatge és un concepte que ha tingut i que té una clara presència en els programes i en el currículum de les ciències socials de primària i de secundària. Actualment, s'explicita en l'estudi del medi de primària, en el coneixement geogràfic de secundària i, en els darrers temps, s'hi dediquen blocs temàtics específics. Així, la lectura i l'anàlisi del paisatge, el paisatge geogràfic com a component del medi físic, el paisatge com a construcció social i cultural i les grans unitats de paisatge són les propostes que formen part del currículum prescrit per l'Administració educativa.

Si fem un repàs als cinquanta últims anys del segle XX, constatarem que, seguint els postulats de la geografia possibilista, el paisatge ha estat estudiat d'acord amb els elements naturals de què disposa, i aquests han ofert unes possibilitats d'aprofitament que han portat a inserir-hi l'hàbitat humà i les activitats econòmiques, amb la qual cosa s'han creat unes unitats que es poden conèixer com *els paisatges tradicionals rurals, industrials, de muntanya alta, de costa*, etc. Aquests paisatges es descriuen i se n'estudien les relacions espacials, es visiten, es parla amb els seus actors i se n'analitzen els elements discordants i les excepcions, entre altres aspectes. Aquest coneixement sobre el paisatge es va abandonant i, durant un cert temps, no és estudiat a les escoles ni als instituts, atès que els centres docents reben la influència de la geografia quantitativa, que fa que l'enfocament d'aquesta matèria se centri en temàtiques com ara el subdesenvolupament o els conflictes, i que es produeixi un abandonament del

territori, del lloc i del paisatge. Posteriorment, la preocupació mediambiental i la visió crítica de la geografia dona pas a una nova època respecte a l'ensenyament que se n'imparteix, en què el medi és especialment prioritzat. En aquest període, que podem situar a finals del segle XX i que representa tornar a interessar-se per l'estudi de l'entorn, el paisatge no es té gaire en compte, tot i que la geografia rep una aportació important a l'estudi dels problemes ambientals. És en el moment del canvi de segle, gràcies especialment al treball del Consell d'Europa i de l'aprovació del Conveni del paisatge l'any 2002 (CADS, 2005a i 2005b) quan el paisatge torna a tenir un paper central en l'estudi acadèmic.

En el moment de difondre i d'implantar el Conveni del paisatge a la primera dècada del segle XXI, tot i la realització de treball de camp a les classes de geografia, la visió que es transmet del paisatge als estudiants de primària i de secundària no es relaciona concretament amb l'estudi del paisatge pròpiament dit, ja que aquest no és vist com una unitat, com l'escenari on es desenvolupa la vida humana ni, per tant, com un aspecte molt important que cal preservar. El retorn a l'estudi geogràfic a partir dels llibres de text i del treball amb imatges i amb recursos audiovisuals situa els alumnes davant d'un coneixement del paisatge acabat, del qual són espectadors, i transmet algunes visions que poden constituir un obstacle per a la introducció a una educació en paisatge com la que es desprèn de les orientacions de l'esmentat conveni europeu. En aquesta línia, Oller (2007) exposa quines són les visions principals amb les quals treballen habitualment els estudiants i que poden generar actituds no positives en relació amb l'aspecte de l'entorn:

- Els paisatges es presenten com una simplificació o una síntesi, estereotipats, poc reals i sense elements crítics. En definitiva, es tracta d'un enfocament de despersonalització del paisatge que permet realitzar-ne un coneixement conceptual, però que difícilment porta a tenir-ne un coneixement més global i que indueixi a l'acció.
- El paisatge rural predomina substancialment en el món urbà, que porta a idealitzar-lo i a tenir-ne una visió de postal o d'anunci turístic, situació ben allunyada de la seva realitat, que sol transcórrer en ciutats.
- Una visió negativa de la intervenció humana en el paisatge, que pot condicionar la percepció que en tinguem i generar pensaments del mateix tipus. Intervenir en el paisatge no vol dir degradar-lo, sinó buscar l'equilibri entre els elements que el conformen per preservar-ne la unitat.

3. Educació per a la sostenibilitat i en paisatge. L'aportació del Conveni europeu de paisatge

Sol ser competència dels estats donar resposta periòdicament a les necessitats educatives de la població, fixant aquells continguts que la universitat i la societat consideren pertinents i rellevants en un moment determinat. En l'elaboració dels currículums nacionals, solen tenir cada vegada més importància les orientacions dels organismes supranacionals. No en va, una de les prioritats de

la comunitat mundial és estendre l'educació i revisar-la, per tal d'afrontar els grans problemes del planeta: preservació de l'entorn, actuacions en contra de la desigualtat, protecció de les cultures, adquisició de drets, etc.

Com a resposta a aquestes preocupacions mundials, han sorgit diversos tractats i textos de referència amb relació al paisatge en el marc de l'educació per a la sostenibilitat. Si ens cenym a l'àmbit de la Unió Europea i als anys més recents, en destacarem el Conveni europeu del Paisatge (CADS, 2005a) i les recomanacions del Comitè de Ministres per a l'aplicació del Conveni europeu del paisatge (Consell d'Europa, 2008). Anteriorment a aquestes dates, cal citar la recomanació sobre la pedagogia del patrimoni (1998) i la recomanació sobre els principis rectors del desenvolupament territorial sostenible de 2002, en les quals es recull la necessitat d'incidir en l'educació dels joves.

El Conveni europeu del paisatge, promogut pel Consell d'Europa, és un dels tractats per un desenvolupament sostenible, en el preàmbul del qual es reclama que «fonamenti l'equilibri entre les necessitats socials, econòmiques i del medi ambient» (CADS, 2005a). L'objectiu del conveni és fonamentar la protecció, la gestió i l'ordenació dels paisatges europeus, com també la cooperació a nivell continental en aquest terreny. Seguint les directrius de les cimeres mundials del desenvolupament sostenible realitzades fins aquell moment a Rio de Janeiro l'any 1992 i a Johannesburg el 2002, el paisatge se situa com un factor d'equilibri entre el patrimoni natural i cultural que reflecteix la identitat, la singularitat i la diversitat europees, i també com a recurs econòmic creador d'ocupació vinculat a l'increment d'un model de turisme sostenible. També subratlla que el paisatge té un paper primordial en l'entorn quotidià de les poblacions i en el benestar individual i social, i que la ciutadania s'ha de sentir responsable del seu futur i, per tant, s'ha d'implicar en la seva gestió i ordenació. Per tant, a fi de poder gaudir de paisatges de qualitat, s'insta la ciutadania a tenir un paper actiu en la conservació i/o en la transformació del paisatge, i recorda que aquesta demanda implica drets i responsabilitats per a tothom. Per totes aquestes raons, estableix que els estats s'han de comprometre a promoure «una formació específica a les escoles i a les universitats que tracti, per mitjà de les disciplines vinculades, els valors associats al paisatge i les qüestions relatives a protegir-lo, gestionar-lo i planificar-lo» (Consell d'Europa, 2008, article 6). En la recomanació de l'aplicació, exposa que l'educació dels nens i dels joves ha de ser decisiva per a la consecució d'uns paisatges de qualitat, ja que, avui com a joves i demà com a adults, són responsables de prendre les decisions del present i del futur. A més a més, els infants i els joves són un mitjà per arribar a la resta de la població a través de les seves famílies. Així, es reconeix el paisatge com un recurs educatiu que permet entendre les dinàmiques actuals i històriques de la producció del paisatge com a expressió de la identitat de col·lectius, situa els joves davant els signes més visibles del seu entorn i els remet als reptes vinculats amb la planificació territorial.

D'aquestes orientacions i dels continguts que expressen, se n'han derivat orientacions per a l'ensenyament del paisatge (Batllori i Serra, 2007; Berengo i Di Maio, 2009; Castiglioni, 2009; Busquets, 2010 i 2011) i projectes edu-

catius posteriors al conveni que presenten l'estudi del paisatge en algun dels enfocaments següents:

- Estudi sobre el paisatge, en el qual s'adquireixen informacions.
- Estudi en el paisatge, com a intermediari per al coneixement de continguts que no exclou les dimensions estètiques ni socials i que dona importància al treball de camp i al coneixement de la matèria.
- Estudi per al paisatge, que el presenta com un model integrat en diversos eixos: cognitiu, afectiu, ètic, estètic i participatiu comunitari. La seva finalitat és construir coneixements, competències i valors. Aquest model s'orienta a treballar sabers, emocions, voluntats i comportaments i és el que més s'ajusta a les orientacions del conveni. A Nogué et al. (2011), s'hi pot trobar un recull seleccionat d'experiències.

Busquets (2011) presenta deu premisses didàctiques que contribueixen a inscriure els aprenentatges relatius al paisatge en el objectius del Conveni europeu del paisatge i a desenvolupar la sensibilitat i el sentit ètic dels escolars i del conjunt dels ciutadans envers l'aspecte de l'entorn. Aquestes premisses són:

- Reivindicar els paisatges ordinaris.
- Llegir el significat del paisatge.
- Concebre el paisatge com un producte social.
- Aprendre de la complexitat.
- Utilitzar la multiplicitat de recursos existents.
- Superar la dicotomia entre local i global.
- Enfortir la dimensió patrimonial.
- Adaptar-se al desenvolupament cognitiu.
- Adoptar el mètode científic de treball.
- Transferir els coneixements experts.

Aquests principis i les recomanacions exposades es recullen en el projecte educatiu *Ciutat, territori, paisatge*, que s'exposa extensament a continuació.

4. El projecte *Ciutat, territori, paisatge*

El projecte *Ciutat, territori, paisatge*, elaborat durant els anys 2006 i 2007 i publicat el 2008 (Observatori del Paisatge, 2008), és un programa promogut pel Departament de Territori i Sostenibilitat, el Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya i l'Observatori del Paisatge. S'emmarca en el Conveni europeu del paisatge (CADS, 2005a) i dona resposta a la demanda de sensibilització de la població envers els temes relatius a l'aspecte de l'entorn de la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge (2005) i el Reglament de desenvolupament (Generalitat de Catalunya, 2006), promulgats per la Generalitat de Catalunya. Es tracta d'un projecte transversal i pluridisciplinari, adreçat a l'educació secundària obligatòria, en el qual han intervingut professionals

de diversos camps (geògrafs, paisatgistes, ambientòlegs, cartògrafs, informàtics i professors) i que està encaminat a revaloritzar l'estudi del paisatge i a introduir-ne els continguts en el currículum escolar, tot seguint els principis enunciats anteriorment. Es tracta d'un projecte d'innovació didàctica, tant pels continguts que s'hi proposen com per la metodologia utilitzada (Batllori i Serra, 2007). És un recurs posat a disposició del professorat o d'altres professionals de l'educació per facilitar el coneixement de la ciutat, la cultura del territori i els valors del paisatge, tot reforçant les competències bàsiques de l'educació secundària obligatòria (Batllori, 2004).

Des de la perspectiva dels continguts, el projecte proposa realitzar una explicació i una prospectiva del paisatge a partir de l'estudi d'entorns transformats pel creixement de les ciutats i per la nova ordenació territorial que se'n deriva (Batllori i Serra, 2010). El gran creixement urbà, sovint dispers pel territori, que s'ha produït a llarg de l'últim quart de segle XX i començament del segle XXI ha generat grans transformacions en els paisatges que, alhora, comporten una pèrdua de qualitat i una banalització evident. El que es proposa és facilitar el coneixement i la comprensió del paisatge actual de Catalunya i del paper que ha tingut l'ésser humà en la transformació d'aquest paisatge¹.

4.1. Justificació i fonamentació

El Conveni Europeu del Paisatge (CADS, 2005a i 2005b) aporta una definició renovadora del concepte de paisatge que és l'eix central del projecte: «per paisatge s'entendrà qualsevol àrea tal com la percep la població, el caràcter de la qual és el resultat de l'acció i de la interacció dinàmica de factors naturals i humans». En aquesta definició, el conveni incorpora les diferents visions que n'ha construït la geografia acadèmica, algunes de les quals han estat plenament incorporades a la geografia escolar i estan àmpliament arrelades entre la població. Una primera idea és el caràcter de realitat física, la visió que el paisatge és la fisonomia d'un territori amb tots els seus elements naturals i antròpics, però que també és un producte social, construït i renovat al llarg del temps. Aporta una visió física i social integradora d'aspectes que abans es contemplaven per separat. La segona idea que introdueix la definició és la representació personal d'aquesta realitat, el seu caràcter de visió individual o íntima i els sentiments i les emocions que desperta a l'hora de contemplar-lo. En definitiva, les sensacions que produeix en l'observador, perquè és aquest qui el fa. El paisatge és, doncs, la projecció cultural d'una societat en un espai determinat des d'una dimensió material, espiritual, ideològica i simbòlica. Un tercer concepte, que

1. El projecte es presenta en dos formats: una carpeta amb dotze làmines corresponents a dotze paisatges de Catalunya i un web que complementa les làmines i que recull la guia didàctica, els materials d'aprenentatge i d'avaluació i les informacions complementàries. El web (<<http://www.catpaisatge.net/educacio/>>) dóna accés als dotze paisatges estudiats a les làmines i permet realitzar una sèrie d'activitats didàctiques d'observació, descripció i explicació. Les activitats del web disposen d'una quantitat important d'imatges, animacions i sons que fan més amè l'estudi dels paisatges.

potser no queda reflectit en la definició però sí en el preàmbul del conveni, és que la preservació del paisatge implica drets i responsabilitats per a tothom. Aquestes idees permeten formular tres principis que atorgaran caràcter educatiu i de responsabilitat ciutadana a l'estudi del paisatge:

- Les persones vivim en el paisatge, que és l'escenari de les nostres vides. Tenir consciència de la seva existència implica una mirada i una observació dels elements que el componen, de l'estat de conservació en què es troba i de les sensacions que provoca, cosa que, si no es dona de forma espontània, ha de ser induïda per l'ensenyament.
- Les persones, i en especial els estudiants, expliquem el paisatge segons la nostra percepció individual, però també podem ser invitades a fer-ho de manera informada i científica.
- Les persones formem part activa del paisatge, per tant, és també la nostra responsabilitat tenir-ne cura i valorar les pròpies actuacions en relació amb la conservació i el manteniment de paisatges amb qualitat.

El projecte es fonamenta en una doble tradició acadèmica i universitària, la de l'anàlisi territorial en geografia i la de l'educació per a la sostenibilitat, que s'interrelacionen per oferir el paisatge com un conjunt. Una unitat territorial en què es pot veure la naturalesa, l'acció social i humana, els valors estètics i identitaris i l'evolució al llarg dels temps, alhora que genera pensaments ètics i la valoració de les possibilitats d'intervenció o de generació d'opinió. Des de la perspectiva didàctica, el projecte es fonamenta en les teories de l'aprenentatge socioconstructivista dominants en aquest moment en el món occidental. La construcció social del coneixement requereix l'ús d'habilitats superiors per part dels estudiants (anàlisi, síntesi, emissió de judicis i de propostes d'alternativa), demana un esforç de seguiment, una constància de treball i pot aportar uns alts índexs de motivació, perquè, entre altres raons, es comprèn el sentit de la tasca i la seva utilitat més enllà de la demanda escolar. El projecte és guiat i tracta casos reals, qüestions socialment vives en el moment de ser elaborat, que, a part d'ensenyar la configuració dels espais i de conèixer molts aspectes concrets a través de fotografies, mapes, ortofotomapes i altres metodologies pròpies de la didàctica de la geografia, convida els estudiants a valorar les actuacions sobre el paisatge, a la recerca dels aspectes immaterials i de les sensacions que els produeix un exemple concret, per tal que a través de l'estudi científic, i fent ús de les seves habilitats lingüístiques i de la seva capacitat ètica, siguin capaços de formular una prospectiva a uns quants anys vista. La intenció és que, en entrar en profunditat en l'estudi i en intentar situar-se emocionalment en el lloc, els estudiants se sensibilitzin en la necessitat de gestionar el paisatge i de prendre el compromís de formular una proposta factible i de qualitat paisatgística. Aquest plantejament va més enllà del coneixement escolar, és un plantejament educatiu holístic, perquè, alhora que fa créixer els estudiants intel·lectualment i n'augmenta els coneixements, els fa créixer com a persones i com a ciutadans i els indueix a assumir una responsabilitat sobre un bé comú

com és el paisatge. Els experts diuen que cal aquesta coresponsabilització de la societat per a la conservació dels béns comuns, i l'ensenyament secundari constitueix un bon moment per generar aquestes actituds que després poden ser més desenvolupades a l'edat adulta.

Una vegada exposades les intencions i anunciada una justificació del projecte, passem a explicar-lo i a plantejar com una manera determinada de presentar l'ensenyament incrementa el saber geogràfic dels joves, alhora que els ajuda a créixer com a ciutadans responsables, dos dels grans objectius de l'educació secundària obligatòria.

4.2. Paisatges i temàtiques d'estudi

Seguint les idees de llarga tradició pedagògica i didàctica de les ciències socials que recomanen el treball competencial a partir del tractament de problemes reals de la societat o de qüestions socialment vives, es van seleccionar dotze territoris representatius d'algunes de les problemàtiques territorials i paisatgístiques principals de les unitats de paisatge elaborades per l'Observatori del Paisatge: la Vall d'Aran, la Cerdanya, la Garrotxa, la Costa Brava, el Pla de Bages, el Vallès, Barcelona 22@, el Baix Llobregat, el Tarragonès, el Priorat, la Ribera d'Ebre i el Segrià. Es van buscar indrets accessibles que els estudiants poguessin conèixer de primera mà i que tinguessin una qualitat paisatgística en perill, de manera que es poguessin promoure les actituds positives desitjades, crear un debat sobre la necessitat de conservar-los i proposar solucions per al conflicte en qüestió.

Les temàtiques tractades són múltiples: reconversió d'entorns urbans, manteniment de paisatges rurals tradicionals o de paisatges de costa, models d'urbanització, expansió de l'àrea metropolitana, ciutats ben integrades en espais naturals protegits o en terrenys agrícoles, etc. Les temàtiques són

Taula 1. Paisatges i temàtiques d'estudi

Núm.	Títol de la làmina	Paisatge
1	La renovació del paisatge urbà	Barcelona, 22@
2	La proximitat de la metròpoli	El Pla de Bages
3	L'horta en zona urbana	El Baix Llobregat
4	El paisatge com a recurs turístic	Costa Brava
5	Una ciutat dins d'un parc natural	La Garrotxa
6	La renovació d'un antic paisatge agrari	El Priorat
7	Un paisatge industrial	El Tarragonès
8	Ciutat compacta, ciutat difusa	El Vallès
9	El paisatge fluvial i la producció d'energia	La Ribera d'Ebre
10	Paisatge de regadiu en planes de secà	El Segrià
11	El paisatge de la frontera	La Cerdanya
12	El paisatge com a escenari turístic	Era Val d'Aran

Font: elaboració pròpia.

significatives localment, alhora que constitueixen l'exemplificació d'un problema global. Si es treballen en l'àmbit local és perquè està demostrat que la presa de consciència i la implicació dels estudiants, com també de la població en general, és més gran quan s'incideix en el propi context o en contextos coneguts. Els temes d'anàlisi es presenten als alumnes en forma de pregunta o de dilema que cal resoldre, de manera que la tasca que es realitza té un fil conductor i demana una resposta que és a la vegada fruit de l'estudi de cas i de la interpretació que l'estudiant o els grups d'estudiants implicats fan del tema.

4.3. Conceptes clau en l'estudi del paisatge

Per analitzar el paisatge com a unitat, s'han seleccionat uns conceptes clau per al conjunt del projecte i uns conceptes particulars per a cada cas d'estudi. Els conceptes clau emprats expressen la visió dels autors sobre el tema i han estat pensats per examinar problemàtiques territorials que es deriven del creixement de la ciutat i la seva expansió en tot el territori en forma d'urbanització difusa. En altres enfocaments paisatgístics o en altres entorns (com ara espais rurals o espais conservats), s'hi podrien incorporar uns conceptes diferents, com ara el d'integració. La llista dels que hi podria haver és restringida, perquè es considera que això en facilitarà l'ús i la comprensió per part dels estudiants. El conceptes clau seleccionats que suggereixen les preguntes d'estudi són els següents:

- **Funció.** Cada paisatge i cada un dels seus aspectes té un ús que pot ser reconegut mitjançant una observació atenta o una anàlisi documentada. Algunes funcions del paisatge són ancestrals i d'altres hi van apareixent a mesura que en van canviant les formes de vida i d'organització econòmica. El paisatge és una construcció social. Les preguntes que es poden generar a partir d'aquest concepte són: Quina funció té aquest element del paisatge? Quina funció o quines funcions principals té el paisatge en conjunt?
- **Evolució.** Els paisatges evolucionen al llarg del dia, de l'any i del temps. L'evolució comporta una continuïtat i un canvi en la seva ordenació, com també en la del territori. L'evolució ha estat en el passat i és en el present, que és el moment en què es projecta cap al futur. El canvi i l'evolució són característiques inherents al paisatge. Les preguntes que es poden plantejar a partir d'aquest concepte es refereixen al present, però constitueixen també l'eina per projectar el futur i per incloure-hi elements d'interpretació: Com ha evolucionat aquest paisatge en un espai de temps determinat? Què està canviant en el present? Com pot evolucionar en el futur? Com voldríem que evolucionés en el futur?
- **Conflicte i consens.** L'evolució dels usos del sòl comporta formes noves i models també nous d'ordenació del territori amb els quals no tots els agents socials estan d'acord. Així, per exemple, l'ordenació del territori i la preservació del paisatge poden trobar-se en una situació de conflicte. El conflicte

s'ha de veure com un moment de discrepància que té lloc en temps de canvi; el consens, com un moment d'acord quan s'ha produït una negociació i un pacte. Les preguntes han d'implicar un procés de coneixement de l'altre i, per tant, de generació d'empatia: Com analitzen i interpreten el paisatge actual els agents implicats? Quins interessos defensa cadascú? De quins arguments se serveix? Quina validesa i quina consistència tenen aquests arguments? I tu, què n'opines?

- Sostenibilitat. Les actuacions humanes i l'ordenació del territori tenen repercussió sobre el medi ambient. Les actuacions sobre el paisatge han de permetre mantenir l'equilibri ecològic i la conservació del patrimoni natural i cultural. La sostenibilitat hauria de ser una característica inherent a les actuacions sobre el territori i el paisatge. Les preguntes són valoratives i impliquen una reflexió prèvia a la presa de consciència de la qualitat del paisatge: És sostenible aquesta actuació sobre el paisatge? Quines repercussions té aquesta acció sobre la qualitat del paisatge?
- Identitat i banalització. El paisatge genera sentiments de pertinença i d'apropiació. La identitat és una de les maneres d'expressar la qualitat humana d'un paisatge, però algunes de les actuacions hi generen uniformització i banalització. La identificació amb un paisatge, que és un fenomen sovint col·lectiu, a vegades pot ser expressió de nacionalitat o simplement d'apropiació d'un espai. Les actuacions sobre el paisatge han de permetre mantenir el patrimoni cultural i generar identitats noves. Les preguntes fan referència al benestar personal i a la qualitat de vida: Em sento bé en aquest paisatge? M'hi identifico? Té qualitat paisatgística?

Els conceptes particulars pertanyen majoritàriament a la geografia, a l'ordenació del territori i al paisatge. N'hi ha alguns que formen part del vocabulari comú i d'altres, al científic. Són conceptes que rarament és treballen als llibres de text, però que es poden llegir a la premsa i a Internet o escoltar als mitjans audiovisuals i que són propers als estudiants.

4.4. Nivells d'anàlisi

Les preguntes que es proposen estan directament relacionades amb la problemàtica d'estudi de cada cas i impliquen l'ús de diverses fonts directes i indirectes, per tal d'elaborar-ne la resposta. Aquestes qüestions concretes, derivades de la pregunta d'estudi i dels conceptes clau, són pensades per guiar un procés de recerca basat en una documentació que implica l'ús de diverses tècniques geogràfiques i la redacció de textos. S'ordenen en nivells d'aproximació que segueixen els passos del raonament natural i que introdueixen en el raonament científic i en la valoració personal. Tal com mostra la taula 2, es passa de la percepció, de l'observació i de les sensacions que aporta el paisatge a la descripció i a l'explicació contrastada, per acabar amb la interpretació, en la qual, a la seqüència causa-efecte, es valora el raonament personal i es treballen les conseqüències de l'actuació actual per tal de donar peu a la prospectiva i a

Taula 2. Nivells d'anàlisi

1	Mirar	Percepció Descripció
2	Reflexionar	Explicació Interpretació Argumentació
3	Prendre consciència i actuar	Prospectiva Resposta a la pregunta d'estudi

Font: elaboració pròpia.

la resposta personal a la pregunta d'estudi. Aquests últims passos de caràcter reflexiu comporten una presa de consciència i es consideren el pas previ per emprendre possibles accions.

Llegir un paisatge i interpretar-lo és una feina complexa que requereix moltes aproximacions, per la qual cosa esdevé imprescindible realitzar una combinació de treball individual i en grup. El treball en grup permet dur a terme activitats d'anàlisi més puntuals, com ara identificar elements i descriure'n i dibuixar línies mestres, però també activitats més complexes de caire cooperatiu, com ara debatre quins elements han d'aparèixer en un croquis del paisatge, debatre la visió que poden tenir del paisatge els diferents agents implicats o imaginar-hi actuacions de millora. En una perspectiva de treball en grup, la feina individual demana més compromís per part de l'estudiant, ja que l'èxit del conjunt depèn de la interdependència entre tots. El compromís també s'adquireix amb tot el grup classe, ja que es concep com una comunitat d'aprenentatge que es coresponsabilitza d'analitzar cada paisatge, de sensibilitzar-se envers les problemàtiques d'ordenació del territori i de fer un diagnòstic i unes propostes de millora de l'estat del paisatge a Catalunya. Posteriorment, aquestes propostes es poden fer arribar a organismes competents, de manera que els estudiants puguin percebre que la seva opinió fonamentada és important i que pot ser escoltada.

5. Resultats i reflexions finals

Ciutat, territori i paisatge és un projecte transversal en el qual han intervingut de manera pluridisciplinària professionals de diversos camps i que seria desitjable que fos ensenyat també de manera interdisciplinària entre les àrees de ciències socials, ciències naturals, llengua, educació plàstica i educació en valors, entre d'altres. L'estudi dels paisatges que es fa és un ensenyament competencial, ja que s'usen conceptes clau i preguntes significatives a diferents nivells d'aprofundiment que guien l'estudiant cap a un procés de recerca i ús de fonts diferents, cap a l'aplicació de tècniques i de tecnologies diverses i cap a les accions de debatre i de prendre decisions. Aquest tipus de plantejament implica un ús del temps educatiu, una tasca conjunta d'àrees diferents de les habituals de l'ensenyament secundari i demana una alta implicació i un com-

promís important per part del professorat i dels estudiants. Malgrat aquestes circumstàncies més exigents, els materials, el treball a la web i el projecte han estat ben valorats per les dues parts. Pel que respecta al professorat, el programa ha tingut una bona acollida i ha estat utilitzat de maneres diferents: alguns ensenyants han elaborat làmines sobre el propi municipi ampliant-ne els temes d'observació, com és el cas d'un professor que proposa estudiar la població dispersa en un entorn rural o un altre que ha adaptat el material a una anàlisi detallada del propi paisatge, canviant-ne l'escala de valoració per tal de realitzar una tasca més profunda; uns altres professors hi han incorporat coneixements nous i han adaptat el treball del paisatge a la presentació temàtica que es desenvolupa habitualment a l'aula; mentre que a uns altres els ha servit per donar a conèixer la geografia de Catalunya a estudiants majoritàriament nousvinguts. Fins i tot alguns docents han fet propostes que es podrien situar en el camp de l'aprenentatge servei.

Pel que fa a l'aprenentatge dels estudiants, els sabers i les actituds demanades han estat assolits per la major part dels nois i noies que han estat observats en el procés d'experimentació. El procés de disseny i de concreció de preguntes d'estudi ha representat per als alumnes la introducció a una nova manera d'aprendre basada en la formulació de preguntes significatives, en l'elaboració de frases magistrals o en la selecció de conceptes que els ha fet veure els propis paisatges d'una manera diferent, de vegades molt allunyada de la seva percepció descriptiva i factual inicial. Els treballs que han realitzat mostren que tenen molt assumit que el paisatge és un producte social i que els aspectes físics i humans hi estan interconnectats. Els estudiants han manifestat un fort sentiment de pertinença envers el seu entorn proper, argumentant que el paisatge de cadascú és el millor perquè és amb el que s'identifiquen. També s'hi pot apreciar un sentiment contradictori entre la sensibilització per a la conservació del paisatge i la necessitat d'utilitzar l'espai. Els estudiants han manifestat interès per les activitats que proposa el projecte i manifesten que s'han sentit motivats, tant en la realització del treball de camp (per obtenir informació sobre els veïns del poble o per fer fotografies) com en l'ús de mitjans tecnològics a la classe. La tasca d'investigació a l'aula els ha resultat més laboriosa i compromesa, però igualment és ben valorada per la majoria. Quan se'ls demana què han après, escriuen que el projecte els ha servit per: «plantejar-nos problemes que afecten el paisatge», «valorar la importància de la protecció del paisatge», «pensar com pot ser el futur dels paisatges que hem estudiat», «elaborar propostes de millora» i «prendre la paraula i explicar als companys, comproment».

El compromís dels autors i de totes les persones implicades en aquest projecte ha estat alt. Per aquest motiu, es desitjaria que aquest treball tingués una repercussió més gran en l'ensenyament i en els seus organismes responsables, i es confia que la divulgació del projecte a través d'aquest article animi els professors universitaris, els formadors de mestres i els mestres i professors de secundària a usar l'educació en paisatge com un camp de treball en l'ensenyament de la geografia i l'educació per a la sostenibilitat.

Referències bibliogràfiques

- BATLLORI, R. (2004). «Cal canviar l'ensenyament de la geografia a secundària?: Quins canvis? Per què?». A: AADD (2004). *De la teoria a l'aula: Formació del professorat i ensenyament de les ciències socials*. Barcelona. Universitat Autònoma de Barcelona, 59-69.
- BATLLORI, R. i SERRA, J.M. (2007). «Una metodologia per a l'estudi del paisatge». *Perspectiva Escolar*, 311, 17-27.
- (2010). «El proyecto *Ciudad, territorio, paisaje*: Un recurso innovador para la educación del paisaje». *Íber*, 65, 17-26.
- (2011). «El projecte educatiu *Ciudad, territorio, paisaje*». A: NOGUÉ, J. et al. (eds.). *Paisatge i educació*. Olot: Observatori del Paisatge (Catalunya) VI, 133-152. Reflexions, 2.
- BERENGO, C. i Di MAIO, S. (2009). *We are the landscape*. Florència: Giunti Progetti Educativi; RECEP.
- BUSQUETS, J. (2010). «Educación en paisaje: Una oportunidad para la escuela». *Íber*, 65, 7-16.
- (2011). «La importància de l'educació en paisatge». A: NOGUÉ, J. et al. (eds.). *Paisatge i educació*. Olot: Observatori del Paisatge (Catalunya) VI, 60-88. Reflexions, 2.
- CADS (2005a). *Conveni Europeu del Paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible. Papers Sostenibilitat, 8.
- (2005b). *Documents de la Conferència sobre el Conveni Europeu del Paisatge en ocasió de la seva entrada en vigor*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible. Papers Sostenibilitat, 9.
- CASTIGLIONI, B. (2009). *Education on Landscape for Children*. Estrasburg: Consell d'Europa.
- CONSELL D'EUROPA (2008). *Conveni Europeu del paisatge: Textos i comentaris* [en línia]. Madrid. Ministerio del Medio Ambiente. <www.mma.es/secciones/desarrollo_territorial/paisaje-dt/convenio_paisaje/>.
- FEEHAN, J. (2005). «The future landscape: A blueprint for conservation». *Naturopa*, 103, 43.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge. Barcelona: Generalitat de Catalunya (Quaderns de legislació; 65). Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 4407 (16 de juny de 2005).
- NOGUÉ, J.; PUIGVERT, L.; BRETCHA, G. i LOSANTOS, À. (2011). *Paisatge i educació*. Olot: Observatori del Paisatge (Catalunya) VI. Reflexions, 2.
- OBSERVATORI DEL PAISATGE (2008). *Projecte d'innovació educativa «Ciudad, territorio, paisaje»*. Generalitat de Catalunya i Observatori del Paisatge. Materials per a l'Educació Secundària Obligatoria.
- OLLER, M. (2007). «El paisatge com a element integrador de les diferents ciències socials». *Perspectiva Escolar*, 311, 10-16.